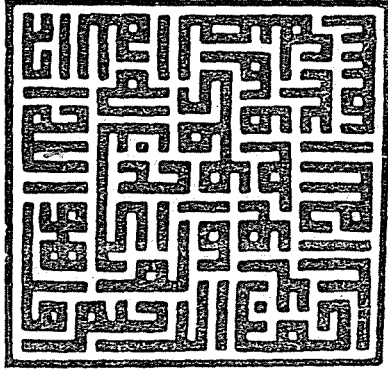

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

9. Sayı

**EBU HAYYÂN EL-ENDELÜSİ
VE
TEFSİRDEKİ METODU**

Dr. Hüseyin Avni Çelik

Umumiyetle "*Ebû Hayyân*" diye bilinen müellif'in tam adı; Muhammed b.Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân'dır. Lâkabı; Esiruddîn'dir. Kaynaklardaki bilgilere göre Ebû Hayyân 654/1256 senesi Şevvâl ayının son günlerinde, Gırnata'ya bağlı Matahşarış denilen yerde doğmuştur¹.

Ebû Hayyân çocukluk ve gençlik yıllarını doğum yeri olan Gırnata'da geçirmiştir². Ancak çocukluk yıllarının nasıl geçtiği hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlamak mümkün olmamıştır. Yalnız şu var ki müellif'in yaşadığı devirde Gırnata'nın dinî ve ilmi çevresinin oldukça parlak görünümü nazari dikkate alacak olursak, O'nun nasıl bir ortam içinde çocukluk ve gençlik yıllarını geçirdiği hakkında az çok bir kanaat sahibi olabiliriz³. Büyük bir ihtimalle müellif Gırnata'nın sosyal çevresinde hayat gâilesinden uzak, huzur içinde hayatını sürdürmüştür.

Küçük yaşta kendini ilme veren Ebû Hayyân, kısa bir zaman süresi içinde kendini yetiştirebilmiş ve hocaları henüz hayatta iken talebe okutmaya başlamıştır⁴. Her ne kadar çocukluk hayatı hakkında teferruatlı bir bilgiye sahip değilsek de, O'nun tahsil hayatı, kimlerden hangi ilimleri okuduğu ve nerelerde hangi ilimlerden icâzet aldığı hususları kaynaklarda detaylı ve açık bir şekilde ifade

1 İbn Tağri Berdi, en-Nucûmu'z-Zâhira, X, III; Tâcuddiin es-Subki, Tabakâtu's-Şâfi'iyyetu'l-Kubrâ, IX, 276; İbnu'l-Hacer, ed-Duraru'l-Kâmine, V, 70; İbnu'l-İmâd, Sezerâtu'z-Zehab, VI, 145; eş-Sevkâni, el-Bedru't-Tâli, II, 288; İsmail Paşa Hediye'tu'ârifin, II, 152; Dr. ez-Zehabi, et-Tefsir Ve'l-Müfessirün, I, 317; ez-Zrikli, el-A'lâm, VIII-26.

2 el-Makkari, Nefhu't-Tib, II, 580.

3 Prof.Dr. W.Barthold ve Prof.Dr.M. Fuad Köprülü, İslâm Medeniyeti Tarihi, (Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, 1984), 132,135.143.

4 el-Makkari, Nefhu't-Tib, II, 540; İbnu'l-İmâd, Şezerâtu'z-Zehab, VI, 145.

edilmiştir⁵.

Ebû Hayyân, tahsiline Gırnata'daki hocası, Ebû Muhammed Abdulhakk b. Abdillâh'tan Kur'an-ı Kerim okumakla ve kırâât dersi almakla başlamıştır. Sonra da muhtelif hocalardan değişik ilim dallarında tahsil yaparak, öğreniminin ilk dönemini kendi memleketinde tamamlamıştır. Önlerinde diz çöküp kendilerinden ilim ve feyiz aldığı hocalarından bazılarını şöyle sıralayabiliriz :

Gırnata'da ; Ebû Ca'fer b. ez-Zübeyr, Ebû Ca'fer b. Beşir, Ebû Ca'fer b. et-Tibâ'dan; Málaka'da; İbn Ebi'l-Ahvas, Ebû Abdillâh b. Abbas el-Kurtubi'den; Bicâye'de; Ebû Abdillâh Muhammed b. Sâlih el-Kirmârî'den; Tunus'ta; Ebû Muhammed Abdullâh b. Hârun'dan kırâât, nahiv, lûgat ve edebiyât gibi dersleri okutmuştur⁶. Daha sonra 679 veya 680/1281 yılında memleketinden ayrılarak şimali Afrika'ya geçmiş, oradan da İskenderiye'ye uğramış, Hicaz, Irak ve Şam havalisini ziyaret etmiş, bu arada İskenderiye'de Abdunnasir b. Ali b. Yahya el-Meyûti, Abdulvahhâb b. Hasan'dan; Mekke-i Mükerrreme'de Ebu'l-Hasan Ali b. Sâlih el-Ceseni'den ve diğer ünlü ilim adamlarından kırâât, fıkıh, hadis, nahiv derslerini okumuştur. Bu ziyaretlerini tamamlayan müellif tekrar Mısır'a avdet etmiş, Kahire'deki Mansûriye Medresesinde talebe okutmaya başlamıştır. Aynı zamanda hocası İbn en-Nahhâs'ın gramer derslerine devam etmiştir. Bu hocası (698/1289) yılında vefat edince, ona halef olmuştur⁷.

Görülüyor ki Ebû Hayyân, nahiv, edebiyat, lûgat ve kırâât ilimleri yanında, tefsir, hadis ve fıkıh ilimlerini de okumuş ve bu konularda da büyük bir maharet kesbetmiştir. Sonra okuduğu bu ilimler uğruna bunca zahmetlere katlanarak pek çok yer ve şehir gezmiş ve görmüş, muhtelif bilgilerin tedris halkalarında bulunmuştur.

Bizzat kendisinin dinleyerek veya kitaplarını okuyarak

⁵ İbnu'l-Cezerî, Tabakâtu'l-Kurrâ', II, 285-286; İbnu'l-Hacer, ed-Duraru'l-Kâmine, V, 70-71; eş-Şevkânî, el-Bedru't-Tâli', II, 288; Dr. ez-Zehabi, et-Tefsir Ve'l-Müfessirün, I, 317-318.

⁶ İbnu'l-Cezerî, Tabakâtu'l-Kurrâ', II, 285-286; İbnu'l-Hacer, ed-Duraru'l-Kâmine, V, 71; İbnu'l-İmâd, Şezerâtu'z-Zehab, VI, 145-146; eş-Şevkânî el-Bedru't-Tâli', 288; el-Makkari, Nefhu't-Tüb, II, 540; el-Ketbi Fevâtu'l-Vefeyât, IV, 71-72; Dr. ez-Zehabi, et-Tefsir Ve'l-Müfessirün, I, 317-318

⁷ el-Makkari, Nefhu't-Tib, II, 563, 584.

kendilerinden naklettiği hocalarından bazılarını da burada anmak yerinde olur. Meselâ yukarıda zikrettiğimiz hocaları dışında; İshak b. Abdîrahîm b.Muhammed b.Abdîmelik b. Dirbâş, Ebû Bekr İbn Abbâs b. Yahya b. Garîb el-Bağdâdî, Safîyyuddîn el-Hüseyn b. Ebî Mansûr b. Zâfir el-Hazrecî, Ebu'l-Hüseyn Muhammed b.Yahya b. Abdîrahmân b. Rabî' el-Eş'arî, Vecîhuddîn Muhammed b. Abdîrahmân b. Ahmed el-Ezdî İbnu'd-Dehhân, Kutbuddîn Muhammed b.Ahmed b.Ali b.Muhammed b.Kastalânî, Radiyyuddîn Muhammed b.Ali b.Yûsuf el-Ensârî, Necîbuddîn Muhammed b.Ahmed b.Muhammed b.el-Müeyyid el-Hemedânî, Mekki b.Ebî'l-Kâsım İbn Hâmid el-İsfehânî es-Saffâr, Muhammed b.Ömer b.Ali es-Sa 'dî ed-Darîr İbnu'l-Fârid, Zeynuddîn Ebû Bekr Muhammed b.İsmail b.Abullah b.el-Enmâtî, Muhammed b.Hüseyn b.Hasan b.İbrahim ed-Dârî İbn el-Halîl, Muhammed b.Abdilmü'min b.Muhammed b.Yûsuf el-Ensârî, Muhammed b.Abdillah b.Muhammed b.Ömer el- 'Ansi, Abdullah b.Muhammed b.Hârun b.Abdilazîz et-Tâi el-Kurtubî, Abdullah b.Nasrullah b.Ahmed b.Raslân b.Feteyân b.Kâmil el-Hazmî, Abdullah b.Ahmed b.İsmail b.İbrahîm b.Fâris et-Teymî, Abdurrahmân b.Yûsuf İbn Hatîb el-Mizze, Abdulazîz b.Abdîrahmân b.Abdîl 'âlî el-Misrî es-Sukkerî, Abdulazîz b.Abdîlkâdir b.İsmail el-Feyalî, Abdulmu'tî b.Abdîlkerîm b.Ebu'l-Mekârim İbn Mencâ el-Hazrecî, Ali b.Sâlîh b.Ebî Ali İbn Yahya b.İsmail el-Hüsnî el-Behnesî, Gâzî b.Ebî'l-Fadl İbn Abdîlvehhâb el-Hallâvî, el-Fadl b.Ali b.Nasr b.Abdillah b.Hüseyn b.Ravâha el-Hazrecî, Yûsuf b.İshak b.Ebî Bekr et-Taberî el-Mekki, el-Yûsr b.Abdillah b.Muhammed b.Halef b.el-Yûsr el-Kureyşî, Müennes bint el-Melik el-Âdil Ebî Bekr İbn Eyyûb b.Şâdî, Şâmiye bint el-Hâfız Ebî Ali Hasan b.Muhammed et-Teymiyye, Zeyneb bint Abdillatif b.Yûsuf b.Muhammed b.Ali el-Bağdâdî⁸.

Esasen müellifin en önemli özelliklerinden biri de, O'nun nerde olursa olsun ve hangi şartlarda bulunursa bulunsun hakikatı araması ve bulmağa çalışmasıdır. Kendisi gerçek gördüğü şey uğruna hiç bir fedakârlıktan çekinmemektedir. Netekim kendi memleketinden ayrılmasına sebep olan hadiseler zinciri de bu görüşü teyid eder mahiyettedir.

Ebû Hayyân'ın Gurnata'dan ayrılış sebebi, kaynaklarda farklı bir

⁸ İbnu'l-Cezerî, Câyetu'n-Nihâye, II,285; İbnu'l-Hacer, ed-Duraru'l-Kâmine, V,70; el-Makkarî, Nefhu't-Tîb, II,550-551;İbnu'l- 'İmâd, Sezerâtu'z-Zehab, VI,145; eş-Şevkânî, el-Bedru't-Tâli ', II,288; Dr.ez-Zehabî, et-Tefsîr Ve'l-Müfessîrîn, I,317.

şekilde anlatılmaktadır. Bazılarına göre; hocası Ahmed b.Ali b.et-Tibâ ile Ebû Hayyân arasında bazı ilmî tartışmalar vukû bulmuş, bunun neticesi olarak, Ebû Hayyân, hocasını tenkit eder mahiyette olan "el-İlmâ' Fî İfsâdı İcazet İbn et-Tibâ' " adını verdiği kitabı telif etmişti. Bunun üzerine hocası onu, "el-Fakîh" adı ile bilinen Emir Muhammed b.Nasr'a şikâyet etmişti. Emir de Ebû Hayyânı cezalandırmak üzere huzuruna çıkarılmasını emretti. Bu durumdan haberdar olan müellif, gizlice deniz yoluyla doğuya kaçmıştır⁹.

Diğer bir görüşe göre de, mantık, felsefe, matematik ve edebiyat gibi ilim dallarında mütahassıs ilim adamlarından bazıları Sultan'a gelerek : Biz yaşlandık, bizden sonra bu ilimleri başkalarına aktaracak ilim adamı yetiştirmek istiyoruz. Ölmeden önce, bu ilim dallarında adam yetiştirebilmemiz için bize talebe tahsis edilmesi uygun olur düşüncesindeyiz demiş, Ebû Hayyân'ın adını, okutmak istedikleri talebeler listesine almışlardı. Hatta özellikle O'na iyi bir maaş bağlanması, kendisine yiyecek kumanya ve giyecek elbise tahsis edilmesi de hükme bağlanmıştı. Bu durumdan memnun olmayan Ebû Hayyân, bu konuda kendisine yapılan teklifi kabul etmemişti. Ancak bu işe zorlanırım korkusu, O'nun deniz yolu ile memleketinden gizlice doğuya kaçmasına sebep oldu¹⁰.

Ebû Hayyân'ın aile hayatı ile ilgili olarak kaynak kitaplarda fazla bir malumat bulunmamaktadır. Ancak evli olduğu, Nüdâr adında bir kızı ve Hayyân adında bir erkek evladına sahip bulunduğu, kaynak kitaplarda zikredilmektedir¹¹. Müellif 'in mazbut ve düzenli bir aile hayatı yaşadığı, ev halkına verdiği aşağıdaki öğütlerinde açık ve seçik bir şekilde görülmektedir.

Aklı başında olan kimse :

1- Dış görünüş itibarıyla herkese karşı dostça davranmalı, içten de, her türlü kötülükten sakınmak ve kendini korumak için herkese karşı düşmanmış gibi muamelede bulunmalıdır. Bu konuda, düşman kabul ettiği kişilerden daha çok, dost edindiği kimselerden sakınmalıdır.

2- İnsanoğlu altı meselede, susmayı konuşmaya tercih etmelidir.

⁹ el-Makkari, Nefhu't-Tib, II,583; İbnu'l-' İmâd,Şezerâtu'z-Zeheb, VI,146; ed-Dâvûdi, Tabakâtu'l-Müfessirin, II,288.

¹⁰ İbnu'l-' İmâd, Şezerâtu'z-Zeheb, VI,146.

¹¹ el-Makkari,Nefhu't-Tib, II,541.

Bu meseleler şunlardır;

a) Allah'ın zâtı ile ilgili,

b) Allah'ın sıfatları ile ilgili,

c) Bütün peygamberlerin (a.s.) durumları ile ilgili,

d) Sahabe-ı Kirâm (r.a.) arasında cereyan eden olaylarla ilgili,

e) Allah'ın salih kullarına karşı dil uzatma ile ilgili,

f) Devrin mevki ve rütbe sahipleri hakkında kötü şeyler söyleme ile ilgili, meseleler.

4-Nefis müdafasının dışında, hiç bir kimseye eziyet etmemelidir.

5-İnsanları, gösterdikleri gayretlerde ve meseleleri anlamada hoş karşılamalıdır. Çünkü onlar, kendi akılları seviyesinde hareket ederler.

6-Aynı devirde yaşayan insanları hafife almamalı ve onlara karşı müsbet davranmalıdır.

7-Yapacağı çalışmalarda, araştıracağı konularda, inanç ve birlikte çalışabilme açısından karşılıklı anlayış gösterebilecek kimselerle işbirliği yapmalıdır.

8-Kendi idrakine uygun bir şekilde idrak edemiyor, kendisinin ne istediğini anlamada güçlük çekiyor diye, bu kimseye karşı öfkelenmemelidir.

9-Görünüşte kötü olan sözleri iyiye yorumlamalı, hatasından dolayı hiç bir kimse hakkında ön yargılı olmamalıdır.

10-Cahileyet devrine ait bilgilere dalmamalı, çalışmalarını dini ilimlere teksif etmelidir.

11-Fakirleri göz ardı etmemeli, durumlarıyla ilgilenmelidir.

12-İnsanlara karşı tevazuda bulunmayı kendine şâr edinmeli, her ân acze düşebileceğini ve bir başkasına muhtaç olabileceğini unutmamalı, dolayısıyla hiç bir kimseye karşı böbürlenmemelidir.

13-Fazla gülmemeli, çok şaka yapmamalı, kendini ilgilendirmeyen konulara karışmamalıdır.

14-Allah'a karşı ma'siyet sayılmayan, mertliğe hanel getirmeyen konularda, herkese ayak uydurmalıdır.

15-Herkesçe kötü sayılan işlerden kendini uzak tutmalı, kimseden şikâyetçi olmamalıdır.

16-Äilesine ve çocuklarına ait meseleleri, arkadaş meclislerinde dile getirmemelidir.

17-Allah rızası için yaptığı işleri, başkalarına anlatmamalıdır.

18-İnsanlarla olan münasebetlerinde, güler yüzlü, tatlı sözlü olmalı, Allah'tan başkasına bel bağlamamalıdır.

19-Tarih kitaplarını çok okumalıdır. Çünkü bu tür kitapları

okumak, insana geçmişten çok şeyler kazandırır¹².

Ebû Hayyân, insanlarla kurduğu beşerî münasebetlerinde son derece titiz ve ölçülü davranırdı. İçinde yaşadığı hayat şartları O'nu tutumlu olmaya zorlamıştı. Hatta bazı kaynaklar, herkes cömertlikle övünürken Ebû Hayyân cimrilikle iftihar ederdi, şeklinde ifadeler kullanmıştır. Aynı kaynakların ifadelerine göre Ebû Hayyân, talebesi es-Safedî'ye : "Sana cimri deseler bile, cebindeki paraya sınıksız sarıl ve ona sahip çık. Çünkü, insanların sana, cimrisin demeleri, el uzatıp onlardan yardım istemenden daha hayırlıdır"¹³ demiş ve bu talebesine, kendine ait şu mısraları okumuştur :

14

رجاوك فلما قد غذا في حيائلي قنيصا رجاء للنتاج من العقم
أ أتعب في تحصيله وأضيعه

"Keseme giren bir parayı talep etmen, kısır olan kimseden yavru beklemene benzer. Ben o parayı kazanmada yorulacağım sonra da onu zayedeceğim ha !....."

Ebû Hayyân, tutumlu olmasına ve başkalarına muhtaç olmamak için paraya ve mala karşı büyük ölçüde meyletmesine rağmen, bazen paranın insan için büyük bir tehlike arzettiğine inanmış ve aşağıdaki manzumelerinde bunu dile getirmiştir :

15

ان الدراهم والنساء كلاهما لا تأمن عليهما إنسانا
ينزعن ذا اللعب عن التقى فترى إساءة فعله إحسانا

"İnsanoğlu, kadına ve paraya hiç güvenmesin. Çünkü bunlar insanın aklını başından alır, doğru yoldan saptırır, işlediği kötü şeyleri gözüne, iyi iş yapıyormuş gibi gösterir".

16

اتي بشفيع ليس يمكن رده دراهم بيض للجروح مراهم
تصير صعب الامر اهن ما يري وتقضي لباتات الفتى وهو نائم

"Geri çevrilmesi mümkün olmayan bir vasıta ile geldi, yaralara merhem olan beyaz dirhemle geldi ki, bu dirhemler, yapılması güç olan işleri son derece kolaylaştırır. Her gencin arzusunu rahatlıkla

12 el-Makkari, Nefhu't-Tib, II,565-566.

13 a.g.e., II, 543.

14 a.g.e., II,543.

15 a.g.e., II, 543.

16 a.g.e., II, 543.

yerine getirir'.

Müellif hoş sohbetli ve tatlı dilliydi. Meclisine katılanlar O'nu zevkle dinlerdi. Verdiği dersten ve yaptığı uzun sohbetlerden hiç usanmazlardı. Uzak memleketlerden gelerek O'nun tedrisat halkalarına katılıp, önünde diz çökerek O'nun ilminden ve feyzinden faydalanan pek çok talebesi vardı. Ebû Hayyân, zeki talibelerini diğerlerinden daha fazla sever ve onlara karşı saygı duyardı. Müellif latifeyi sever ve zaman zaman latife yapardı. Latifelerini bazen nazmederek yapardı. Mesela yünden işlenmiş elbise giyen bir gence hitaben şu beytleri nazmetmiştir :

17

أيا كاسيا من جيد الصوف نفسه و يا عاريا من كل فضل و نت كيس

أتزهي بصوف وهو بالأمس مصبح علي نعجة و اليوم أمسي علي كيش

"Ey kendisini yünün en kaliteliyle giyindiren ! Ey her türlü fazilet ve nezaketten yoksun olan ! Dün dişi koyunun, bu gün de bir koçun sırtında bulunan yün ile mi övünürsün !".

Eserleri :

Ebû Hayyân'ın bütün hayatı, ilim tahsil etmek, talebe okutmak, hak uğruna mücâdele vermek ve muhtelif ilim dallarında kitap telif etmekle geçtiği bir gerçektir. Müellif 'in telif ettiği eserleri, muhtelif kaynak kitaplarda, farklı sayılarda zikredilmektedir.

Meselâ eş-Şevkânî, "el-Bedru't-Tâli" adlı kitabında 37¹⁸, İbn Hacer, "ed-Duraru'l-Kâmine" adlı kitabında 43¹⁹, el-Ketbî, "Fevâtü'l-Vefeyât" adlı kitabında 44²⁰, Brockelman, "Supplementband" adlı kitabında 20²¹; İbnu'l-İmâd, "Şezerâtu'z-Zehab" adlı kitabında 22²² ; eserinin adını verirken, "Hediyetü'l-Ârifin" müellifi Bağdatlı İsmail Paşa ise Ebû Hayyân'ın telif ettiği eserlerden 58²³ kitap adı verilmiştir.

Daha önce zikrettiğimiz gibi, Ebû Hayyân çok yönlü bir

17 a.g.e., II, 537.

18 eş-Şevkânî, el-Bedru't-Tâli', II, 289-290.

19 İbn Hacer, ed-Duraru'l-Kâmine, V, 71-72.

20 el-Ketbî, Fevâtü'l-Vefeyât, IV, 72-73.

21 Brockelmann, Supplementband, II, 135-136.

22 İbnu'l-İmâd, Sezerâtu'z-Zehab, VI, 147.

23 Bağdatlı İsmail Paşa, Hediyetü'l-Ârifin, II, 152-153.

şahsiyettir. O'nun ilmi faaliyetleri arasında yer alan en önemli gayret ve mesâîlerinden biri de, çok sayıda ilim adamı yetiştirmesidir. Ebû Hayyân'dan ders alan ve muhtelif ilim dallarında ün yapan talebelerinden bazıları şunlardır :

- es-Sefâküsî; İbrahim b. Muhammed (v. 742/1342)²⁴;
- Takiyyuddîn; Muhammed b.Abdillatif b.Yahya b.Ali b.Temmâm eş-Şâfi'î (v. 744/1344)²⁵;
- Burhânuddîn; İbrâhîm b.Lâcin b.Abdillah eş-Şâfi'î, (v. 749/1348)²⁶;
- Burhânuddîn; İbrahim b.Ali b.Yahya b.Halef en-Nahvî (v. 749/1348)²⁷;
- Tacuddîn; Ahmed b.Abdilkâdir b.Ahmed b.Muhammed (v. 749/1348)²⁸;
- Şihabuddîn; Ahmed b.Yahya b.Fadlillah b.Mücellâ (v. 749/1348)²⁹;
- Bedruddîn; el-Hasen b.Kâsım b.Abdillah b.Ali el-Murâdî (v. 749/1348)³⁰;
- Muhibbuddîn; Muhammed b.Abdillah b.Muhammed b.Lübb b.es-Sâîğ el-Emevî (v. 749/1348)³¹;
- Ebu'l-Abbâs; Ahmed b.Sa'd b.Muhammed el-Askerî (v. 750/1350)³²;
- Cemâluddîn es-Subkî; Hüseyin b.Ali b.Abdilkâfi b.Ali b.Temmâm b.Yûsuf (v. 155/1354)³³;
- es-Semin; Ahmed b.Yûsuf b.Muhammed (v. 758/1355)³⁴;
- Takiyyuddîn es-Sübki; Ali b.Abdilkâfi b.Ali b.Temmâm (v. 176/1355)³⁵;
- Cemâluddîn İbn Hişâm; Abdullah b.Yûsuf b.Ahmed b.Abdillah (v. 761/1360)³⁶;

²⁴ İbnü'l 'İmâd, Şezerâtu'z-Zehab, VI, 145.

²⁵ a.g.e., VI, 141.

²⁶ a.g.e., VI, 158.

²⁷ a.g.e., VI, 158.

²⁸ a.g.e., VI, 159.

²⁹ a.g.e., VI, 160.

³⁰ a.g.e., VI, 166.

³¹ a.g.e., VI, 160.

³² a.g.e., VI, 165.

³³ e.g.e., VI, 177.

³⁴ a.g.e., VI, 179.

³⁵ a.g.e., VI, 180.

³⁶ a.g.e., VI, 191.

- Behâuddîn es-Sübki; Ahmed b.Ali b.Abdilkâfi (v. 773/1372)³⁷
- es-Safedi; Halil b.Eybek (v. 764/1363)³⁸,
- Şihabuddîn İbnu'n-Nakîb; Ahmed b.Abdirrahmân b.Abdirrahîm (v. 764/1363)³⁹,
- İbn Akîl; Abdullah b.Abdirrahmân b.Abdillâh b.Muhammed el-Kureşî (v. 769/1367)⁴⁰,
- Tacuddîn es-Sübki; Abdulvehhâb b.Ali b.Abdilkâfi (v. 771/1370)⁴¹,
- Cemalüddîn el-İsnevî; Abdurrahîm b.Hasan b.Ali b.Ömer b.Ali b.İbrahim (v. 772/1370)⁴²,
- Nâzimu'l-Ceyş; Muhammed b.Yûsuf b.Ahmed b.Abdiddâim (v. 778/1377)⁴³,
- İbn Merzûk; Muhammed b.Ahmed b.Muhammed (v. 781/1380)⁴⁴,
- Şemsuddîn İbnu'n-Nakkâş; Muhammed b.Ali b.Abdilvâhid b.Yahya b.Abdirrahîm (v. 163/1361)⁴⁵.

Vefatı

Ebû Hayyân, 745/1344 senesi Sefer ayının 28. Cumartesi günü akşam üstü Kahire'deki evinde vefat etmiştir. Cenazesi, Babunasr dışında bulunan Sofiyye mezarlığında defnedilmiştir. Ölümü üzerine bir aydan fazla bir zaman geçtikten sonra O'nun için Şam'daki Emevî Camiinde Rabiyülâhir ayında gıyabî cenaze namazı kılınmıştır. Ebû Hayyân hayatının son yıllarını, gözlerini kaybetmiş kör olarak yaşamıştır⁴⁶.

Endülüslü bazı ilim adamları, Ebû Hayyân'ın vefat yılını, 743/1342 olarak vermektedir⁴⁷. Ancak müellifin vefat ettiği yer olan Mısır ve diğer doğu memleketlerinde bulunan ulemanın tesbit ettiği

³⁷ a.g.e., VI, 145.

³⁸ a.g.e., VI, 200.

³⁹ a.g.e., VI, 200.

⁴⁰ a.g.e., VI, 214.

⁴¹ a.g.e., VI, 221.

⁴² a.g.e., VI, 223.

⁴³ a.g.e., VI, 259.

⁴⁴ a.g.e., VI, 271.

⁴⁵ a.g.e., VI, 198.

⁴⁶ el-Makkari, Nefhu't-Tib, II, 538; İbnu'l- 'İmâd, Şezerâtu'z-Zeheb, VI, 147; ez-Zrikli, el-A'lâm, VIII, 26.

⁴⁷ el-Makkari, Nefhu't-Tib, II, 559.

vefat tarihinin (745/1344) daha isabetli olacağı kanaati hakim olmaktadır. Çünkü Ebû Hayyân, Endülüs ulemasının bulunduğu yerden uzak, doğu uleması arasında vefat etmiştir.

Ebû Hayyân'ın ölümü ile İslâm âlemi, takriben bundan altıbuçuk asır önce büyük bir ilim adamını, eşsiz mücâhid bir imamı, Selef-i Sâlih'in yolundan ayrılmayan ve hür düşüncenin bir liderini kaybetmişti. Fakat O, geride bıraktığı ve günümüze kadar değerini kaybetmeyen eserleriyle hâlen yaşamaktadır. Ebû Hayyân'ın ardından binlerce insan gözyaşı dökmüş, mâtemlere bürünmüştür. Vefatından sonra pek çok kimse, hakkında iyi şeyler söylemiş, O'nun değerli bir insan olduğuna hükmetmiştir. Biz burada sadece, ölümü üzerine, talebesi es-Safedi'nin (v. 764/1363) hocası olan Ebû Hayyân hakkında nazmettiği şu beytleri zikretmekle yetineceğiz :

48

مات امام كان في فنه يري اماما والوري من وري
بكي له زيد وعمرو فمن أمثلة النحو ومن قرا
تفسيره البحر المحيط والذي يهدي الي رواده الجوهرا
ورحله في سنة المصطفى اصلق من يسمع ان اخيرا
و شاعرا في نظمه مقلقا كم حرر اللفظ و كم حبرا
ان مات فالذكر له خالد يحيا به من قبل ان ينشرا
و خصه من ربه رحمة توروده في حشره الكوثرا

"Sahasında otorite olan ve insanları peşinden sürükleyebilen lider vefat etti. Nahiv kitaplarında misal olarak geçen Zeyd ile Amr ve bu ilimle uğraşanlar O'nun için ağladı. O'nun "Bahru'l-Muhit" adlı tefsiri, bu sahada istifade etmek isteyenler için nefis bilgiler bahşeden bir deryâdır. Hz. Peygamber Mustafa (s.a.v.)'nin hadislerini rivâyet ettiğinde, en sahih ve en doğrusunu rivâyet eder. O, eşine ender rastlanan bir şâirdir. Nice manzûme ve kasideler yazmıştır. Kendisi ebedî âleme irtihâl etmişse de anısı haşîr günündek yaşayacaktır. Rabbi O'nu Rahmetine gark etsin. Mahşer gününde Havz-ı Kevser'den kana kana içmesini O'na nasip etsin".

Ebû Hayyân'ın hayatı, hocaları, talebeleri ve eserleri hakkında bilgi veren eski ve yeni olmak üzere pek çok kaynak O'nu övmüş ve ilmi şahsiyetinden söz etmiştir⁴⁹.

48 a.g.e., II, 539-540.

49]bn Tağri Berdî, en-Nucûmu'z-Zâhire, X, 111-115; Tâcuddînes-Subkî, Tabakâtu's-Şâfi 'yyeti'l-Kübrâ, IX, 276-307; İbnu'l-Cezerî, Gayetu'n-Nihâye Fî Tabakâti'l-Kurrâ, II, 285-286; İbn Hacer, ed-Duraru'l-Kâmine, V, 70-76; ed-Dâvûdî Tabakâtu'l-müfesssîrin, II, 286-291; İbnu'l-İmâd, Şezerâtu'z=-

İlmî ve Edebî Şahsiyeti

Bilindiği gibi bir müellifin değeri, karakterine, sosyal hayattaki yerine, ilmî faaliyetlerine vetelif ettiği eserlere bağlıdır.

Ebû Hayyân'ın Mısır'a geldiği devirde, Mısır, Şam, Bağdat, Küfe, Basra birer ilim merkezi hâline gelmiş, İslâmî, Tarihî, edebî ve ictimai sahalarda yapılan çalışmalar, İslâm kültürü ve edebiyatını vucûde getirmişti. Memlûkler devrinde, haçlı akınları ve Moğol istilâsı ile duraklayan ilmî ve kültürel hayatın tekrar canlandığı görülür. Memlûk sultanları ilim ve kültürün devleti ayakta tutmada önemli rolü olduğunu anlamışlardı. bu yüzden ilim adamlarına değer vermiş ve onların sevgisini kazanmışlardı. İlk tahsilini memleketinde yapan müellif, ilmî faaliyetlerin son derece hareketli olduğu ve bir ilim merkezi hâline gelmiş bulunan Mısır'a yerleşmiştir. Birer ilim merkezi olan Mısır ve Şam'da muhtelif ilim dallarında pek çok kitap telif edilmiş ve çok sayıda ilim adamı yetişmişti. Bilgi hazinesini artırmak ve kültürünü geliştirmek isteyen Ebû Hayyân, elbette mevcût imkânlardan faydalanacak ve kendisini en mükemmel bir şekilde yetiştirme fırsatını bulacaktı.

Ebû Hayyân, Mısır'da ve diğer ilim merkezlerinde, Arap Dili ve edebiyatı, nahiv, sarf, lûgat, tefsir, hadis ve diğer dinî ilimleri arzu ettiği seviyede öğrenmek için bu dallarda kendisine ders verebilecek ilim-irfân sahibi faziletli hocaları kolaylıkla bulabilmiştir. O, bir yandan hocalarından ders alırken öbür yandan da durmadan kitap okuyor, talebeye ders veriyor ve ibâdetle meşgul oluyordu. es-Safedî, hocası Ebû Hayyân hakkında şöyle der : "Ebû Hayyân'ı ne zaman gördümse, O'nu ya ders dinlerken, ya kitap okurken, ya kitap yazarken , ya ibâdet yaparken , ya da bir şeyle meşgul olurken görürdüm⁵⁰.

Ebû Hayyân'ın eserlerini gözden geçirdiğimizde, O'nun geniş kültüre sahip, ilmî seviyesi yüksek ve emsali ender bulunan bir şahsiyet olduğunu görürüz. O, muhtelif ilim dallarında tahsil yapmış ve bu dallarda pek çok eser telif etmiştir.

=Zehheb, VI,145-147; el- Makkari, Nefhu't-Tib, II535-584; Bağdatlı İsmail Paşa, Hediye'tü'l-Arifin, II, 152-153; el Katbî, Fevâtü'l-Vefeyât, IV, 71-79; et-Tefsir Ve'l-Müfessirün (Dr. Ez-Zehabi), I, 317-321; ez-zirikli el-A'lâm, VIII, 26; Brockelmann, Suppl. II, 135-136.

⁵⁰ İbnü'l ' İmâd, Sezerâtu'z-Zehab, VI, 145; eş-Şevkânî, el-Bedru't-Tâli ',II, 288; Dr.ez-Zehabi, et-Tefsir Ve'l-Mufessirün, I, 317.

Meselâ Tefsir ilminde: "*el-Bahru'l-Muhit*"; "*en-Nehru'l-Maddü mine'l-Bahr*"⁵¹.

Kırâat ilminde: "*İkdu'l-Leâli F'l-Kırâati's-Seb'rl- 'Avâli*"; "*er-Radu'l-Bâsim Fî Kırâeti 'Asım*"; "*Gâyetü'l-Matlûb Fî Kırâeti Ya'kûb*"; "*el-Kasîdetü'l-Lâmiyye*"⁵².

Belâgat ilminde: "*Hulâsatu't-Tibyân F'l-Ma'âni Ve'l-Beyân*"⁵³.

Nahiv ve sarf ilminde: "*et-Tezkra*"; "*el-Lemha*"; "*el-Mubdi*" ; "*İrtişâfu'd-Darb Fî Lisânî'l Arab*"; "*el-İrtidâ' F'îd-Dadı Ve'z-Zâi*"; "*Gâyetü'l-Ihsân*"; "*el-Menhecû's-Sâlik 'Alâ Elfıyetti İbni Mâlik*"; "*et-Tezyûl Ve't-Tekmil*"; "*el-Milha*"; "*et-Tehyil*"; "*et-Takrib*"; "*et-Tedrib*"; "*Nihâyetü'l-İrâb*"⁵⁴.

Tarih ilminde: "*Mecânî el-Hasr Fî Âdâbi ve Târihi Liehli'l- 'Asr*"⁵⁵.

Tabakat'ta: "*Tabakâtü Nühâtl-Endelüs*"; "*en-Nüdâr*"⁵⁶.

Türk Dilinde: "*el-Efâl Li Lisânî'l-Etrâk*"; "*Zehwû'l-Mülk Fî Nahv't-Türk*"; "*el-Ef 'âl Fî Lisânî't-Türk*"⁵⁷.

Fars Dilinde: "*Mantiku'l-Hurs Fî Lisânî'l-Furs*"⁵⁸.

Habeş Dilinde: "*Nûru'l-Gabeş Fî Lisânî'l-Habeş*"⁵⁹ gibi eserler yazmıştır. Bu da müellifin ünlü bir dilci olduğu gibi, devrinde geniş ölçüde yaygın olan dinî ilimlerde de özellikle "*Tefsir*" ilminde, son derece başarılı olduğunu ve bu konuda çağdaşı ulemanın güvenini kazandığını gösterir.

Makalemizin ikinci kısmını teşkil eden "*Tefsirdeki metodu*" nu işlerken ele alacağımız "*el-Bahru'l-Muhit*" adlı eseri, tefsir dalında yazdığı en mükemmel eserdir. Bu eseri çok geniş bulan müellif, tekrar ele almış ve ihtisar ederek iki cilt hâline getirmiş ve "*en-Nerû'l-Maddü Mine'l-Bahr*" adını vermiştir⁶⁰. Bu da O'nun tefsir ilmindeki kudretini ve bu daldaki payını gösterir.

51 Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 223; II, 1993-1994.

52 a.g.e., II, 1039, 1152, 1194; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l- 'Arifin*, II, 152; ez-Zrikli, *el-A'lâm*, VIII, 26.

53 Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 317.

54 a.g.e., I, 45, 61, 86, 393, 405; II, 1189, 1561, 1580, 1805, 1818, 1882; ez-Zrikli, *el-A'lâm*, VIII, 26.

55 Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 59; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l- 'Arifin*, II, 153.

56 Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1108, 1958; ez-Zrikli, *el-A'lâm*, VIII, 26.

57 Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 49; II, 962; ez-Zrikli, *el-A'lâm*, VIII, 26.

58 Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1864; ez-Zrikli, *el-A'lâm*, VIII, 26.

59 Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1983; ez-Zrikli, *el-A'lâm*, VIII, 26.

60 Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 226.

Ebû Hayyân, düz ifâdelerinde olduğu kadar, manzumelerinde de son derece başarılı olmuştur. Kırââtla ilgili olan " 'İkdu'l-Leâlî" ve "el-Kasîdetü'l-Lâmiyye" gibi bazı eserlerini manzum olarak yazmıştır. Ayrıca bir divânı da vardır. O, her türlü tenkide açtı. Bu husûsiyeti aşağıdaki manzumesinde bârız bir şekilde görülmektedir.

61

عداتي لهم فضل علي ومنة فلا اذهب الرحمن عني الاعادي
هم بحثوا عن زلتني فاجتنبتها وهم تافسوني فاكتسبت المعاليا

"Düşmanlarıminin üzerimde lütufları, minnetleri vardır. Allah (c.c.) düşmanları benden eksik etmesin. O'lar hatalarımı araştırdılar, ben de o hatalardan sakındım. O'lar benimle yarış yaptılar, ben de çalışıp yüce mevkilere ulaştım".

Müellif ilim tahsil etmek için mutlaka bir hocaya ihtiyaç bulunduğuna inanır. Hatta tahsilin sadece zekâ ile yapılabileceğine inananları cahillikle nitelemiş ve maksadını şu mısralarıyla ifâde etmiştir :

62

يظن العمر ان الكتب تجدي ابا ذهن لادراك العلوم
وما يدري الجهول بان فيها غوامض حيرت عقل الفهيم
اذا رمت العلوم بغير شيخ ضللت عن الصراط المستقيم
وتلبس الامور عليك حتي تصير اضل من تورما الحكيم

"Tecrübesiz kimse, akıl sahiplerinin sadece kitap okumak suretiyle ilim tahsil edilebileceğini sanır. Oysa bu kimse, ilim tahsil ederken, zeki kimseleri bile hayrete düşürecek anlaşılması zor meselelerle karşılaşıldığını bilmez. Eğer hocasız ilim tahsil etmeye kalkarsanız, doğru yoldan ayrılır, sapıtırsınız. Her şey karışır, hatta feylosof Thoma'dan daha sapık duruma düşersiniz".

Ebû Hayyân, gerçeği ne zaman ve nerede bulursa ona sahip çıkardı. Meselâ uzun zaman üzerinde çalıştığı, ömrünün yarısından fazlasını uğruna harcadığı nahiv ilmiyle haşır neşir olduğunu, Zeyd ile Amr'ın kavgaları sonunda, sahip olduğu şöhretten başka bir şey elde edemediğini ifâde ettikten sonra, hem dünya hem de âhirette faydalı olan fıkıh ilmi ile uğraşacağını manzum beytlerinde dile getiriyor ve bu vesile ile daha sonra intisab ettiği mezhebin kurucusu

³¹ Tâcuddin es-Sübki, Tabakâtu's-Şâfi ' iyyeti'l-Kübrâ, IX, 285; el-Makkari, Nefhu't-Tib, II, 564.

³² Tâcuddin es-Sübki, Tabakâtu's-Şâfi ' iyyeti'l-Kübrâ, IX, 286; el-Makkari, Nefhu't-Tib, II, 536.

İmam Şâfi'i'yi öven şu beytlerini nazm ediyor :

63

وما التقه الا اصل دين احمد فجرد له عزما وجدله سعيا
وكن تابعا للشافعي وسالكا طريقته تبلغ به غاية القصيا

"Fıkıh ilmi, Hz.Peygamber (s.a.v.)'in getirdiği dinin temelidir. Bundan dolayı, bütün imkânlarını kullanarak onu öğrenmeye çalış. Onun için gayret göster. Bu konuda İmam Şâfi'ye uy. Onun yolunda yürü ki, o sayede en son gâye'ye erişesin".

Bazı kaynaklarda geçen kayıtlardan anlaşıldığına göre, müellif önce Zâhiri mezhebine mensûb iken, doğuya gelip Mısır'da yerleştikten sonra Şâfi'i mezhebine intisab etmiştir⁶⁴. İmam Şâfi'i'yi öven beytleri de bu haberi destekler mahiyetindedir. Çünkü Ebû Hayyân gibi güvenilir bir ilim adamının, kendisinin kabul etmediği ve içten inanmadığı hususu bir başkasına tavsiye etmesi düşünülemez.

Ebû Hayyân, kendisine yapılan tenkidî hoş karşıladığı ve bundan dolayı memnuniyet izhar ettiği gibi, kendisi de başkalarını rahatlıkla tenkid edebiliyor ve söylemek istediğini sakınmadan söyleyebiliyordu. Bir kimseyi tenkid etmek istediğinde, tenkid edeceği kişinin, önce sözlerini zikreder, tenkidini bu sözlere göre yapardı. Bunun için bir misal vermek gerekirse, mezhebinde çok mutaassıb olduğunu kabul ettiği Zemahşeri'ye yaptığı tenkidî zikredebiliriz. Müellif önce Zemahşeri'nin,

65

قال الزمخشري وبهذا يعلم ان اشرف العلوم واعلاها منزلة عند الله علم العدل
والتوحيد ولا ينفرنك عنه كثرة اعدائه فان العرائن تلقاها محسدة

"Zemahşeri şöyle der : Böylece anlaşılıyor ki ilimlerin içinde en şerefli ve Allah (c.c.) katında mertebesi en yüce olan ilim, adâlet ve tevhid ilmidir. Bu ilme karşı olan düşmanların sayısı çok fazla olsa bile, bu seni ürkütmesin. Çünkü, güçlü olanlar her zaman haset edilirler" sözünü zikrederek O'nu şöyle tenkid etmiştir; "Zemahşeri, yukarıdaki ifadesinde geçen "adâlet" ve "tevhid" kelimeleriyle, Mutezile mezhebine mensup olanları kastediyor. Çünkü onlar kendilerine bu adı vermişlerdir. Zemahşeri, mezhebine karşı taassubundan dolayı neredeyse, münasebet olsun ya da olmasın her sözün arasına mezhebinin adını sıkıştıracaktır", demektedir.

⁶³ Bilmen, Büyük Tefsir Tarihi, II, 555.

⁶⁴ Dr. ez-Zehabi, et-Tefsir Ve'l-Müfessirün, I, 318.

⁶⁵ Ebû Hayyân, el-Bahru'l-Muhit, II, 276.

Ebû Hayyân çok yönlü ilim adamıydı. Daha önce zikrettiğimiz gibi, O, muhtelif ilim dallarında elliyi aşkın kitap telif etmiştir. O'nun önemli yönlerinden biri de, yabancı dillere karşı ilgi duymasıdır. Türkçe, Farsça ve Habeşçe gibi kendisine yabancı dilleri öğrenmiş, bunlarla ilgili dil bilgisi kitapları yazmıştır. Muhtelif dallarda yazdığı eserlerini sıralarken bu dillerle ilgili telifatını da zikretmiştir. Kendisine yabancı olan bu diller arasında Türkçe'ye daha fazla önem vermesi açısından Ebû Hayyân'ın sadece dilimizle ilgili çalışmalarını dile getirmek istiyoruz.

Ebû Hayyân'ın Türk diline meyiletmesi, onu mükemmel bir şekilde öğrenmesi, bu dil ile ilgili gramer kitapları yazması, Mısır'a yerleştiği zamanın, Memlûkler devrine rastlamış olmasına bağlı olduğu söylenebilir. Çünkü, daha Abbâsiler zamanından başlayarak Suriye ve Mısır'da Türk askerî kuvvetlerin varlığı, Mısır'da gerçek bir Türk sülâlesi olan Tolonlular hâkimiyetinin kurulmasıyla başlayan Türk unsurunun ordu ve devlet teşkilatında devamlı olarak çoğalması, Türkçe'ye ehemmiyet kazandırmıştır.

Memlûkler arasında Türklere başka bazı unsurlar da bulunmakla beraber, çoğunluk daima Türklere teşekkür ediyordu. Bu yüzden Suriye ve Mısır'ın en yüksek edebî ve ilmi gelişmesi, Türk devresine tesadüf eder⁶⁶. Memlûkler devrinde bilhassa ordu ve saray dilinin Türkçe olması, Memlûklerin idâre alanına giren yerlerde Türk diline büyük önem kazandırmıştı.

İşte müellif'in Türk diline karşı ilgi duyması, bu dil için gramer kitapları yazabilecek seviyede öğrenmiş olması herhalde, yukarıda zikredildiği gibi, Türk dilinin hâiz olduğu ehemmiyete bağlıdır. Bu dili sadece öğrenmekle yetinmeyip, aralarında 1312 senesinde İstanbul'da basılan⁶⁷ el-İdrâk Lî Lisâni'l-Etrâk adlı eserin de bulunduğu Türk diline alt dört kitap telif etmesi de, kendisinin bir dilci olma vasfına sahip bulunmasına bağlıdır denebilir.

Ebû Hayyân, sağlam bir inanca sahipti. Felsefî hurafelerden sakınır, Mu'tezile ve Mücessime mezheplerinden uzak dururdu. Hz. Ali'ye karşı büyük saygı duyar ve O'na sevgi-beslerdi. Takvâ sahibiydi. Kur'ân okurken ağlardı. Uzun boylu, güler yüzlü, hoş

⁶⁶ Ord. Prof. M. Fuat Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, 314.

⁶⁷ a.g.e., 314.

sedâli, teni kırmızı benizli, sakallı ve uzun saçlı idi. Saçlarını omuzlarına sarkıtırdı. Talebelerine İbn Mâlik'in kitaplarını tavsiye eder, anlamadıkları zor ibareleri çözer, kapalı olan yerleri izah ederdi. Hacdân döndükten sonra, Kahire'deki Mansûriye medresesinde tefsir ve hadis dersleri okutmuş, aynı zamanda İbn Nahhâs'ın gramer derslerine de devam etmiş ve daha önce de zikrettiğimiz gibi, hocası (698/1298) senesinde vefat edince, O'na halef olmuştur. Ebû Hayyân'ın ifâdeleri son derece açık ve net idi. Ancak Kur'an-ı Kerim dışında ق harfîni ك harfine yakın telafuz ederdi⁶⁸.

Ebû Hayyan tefsir, hadis ve kırâât ilimlerinde elde ettiği şöhreti yanında O'nun nahiv ilminde de tefavvuk ettiğini, hatta Ebû Hayyân denince ilk akla gelen önemli özelliğinin nahivci olduğunu dikkatten uzak tutmamak gerekir. O'nu, Ebû Hayyan et-Tevhidî'den ayırd etmek için kendisine, "Ebû Hayyân en-Nahvî" lâkabı verilmiştir. Müellif'in bu konudaki yeterliliği ve devrinde kazandığı büyük şöhreti dile getiren bazı manzumelere de rastlanmaktadır. Mesela bunlardan şair İbn Vekil'in (v.716/1317) şu veciz iki beyti bize bu hususta bir fikir verebilir:

69

قالوا ابو حيان غير مدافع ملك النحات فقلت بالاجماع
اسم الملوك علي النقود وانني شاهدت كنيته علي المصراع

"Ebû Hayyân kesinlikle nahivcilerin kralıdır, dediler. Ben de ittifakla kabul edilmiştir; kralların isimleri banknotu üzerinde yazılıdır. Fakat ben O'nun künyesini, ilim-irfân yuvasına açılan kapının üzerinde yazılmış gördüm, dedim".

Bunun yanında talebesi es-Safedî'nin (v. 764/1363) O'nu nahivcilerin sultanı sadedinde takdim ettiği aşağıdaki mısraları da burada zikretmek yerinde olur :

70

سلطان علم النحو استاذنا ال شيخ اثير الدين خير الانام
فلا تقل زيد وعمرو فما في النحو معه لسواه كلام

"Nahiv ilminin sultanı üstadımız Şeyh Esiruddîn, insanların en faziletlisidir. Nahiv ilminde Zeyd ile Amr'den söz edildiğinde ilk akla gelen O'nun adıdır. Bu ilimde söz sahibi sadece O'dur".

⁶⁸ İbnu'l-İmâd, Sezerâtü'z-Zehab, VI, 164.

⁶⁹ el-Makkari, Nefhu't-Tib, II, 544.

⁷⁰ a.g.e., II, 538.

Bütün bunlardan ayrı olarak Ebû Hayyân'ın şiir söylemede de mahir bir kişi olduğu görülmektedir⁷¹. Mesela O'nun daha önce zikrettiğimiz şiirleri ve nahiv ile ilgili olarak söylediği şu beytler örnek olarak gösterilebilir :

72

و العرب قد تحذف الاخبار بعد اذا اذا عنت فحاة الأمر دهما
ورما نصبوا بالحال بعد اذا ورما رفعوا من بعدها زما
فان تلاها ضميران اكتسي بهما وجه الحقيقة من إشكاله غمما

Ebû Hayyân bu manzumesinde kısaca şunu anlatmak istiyor :
"Araplar bazen, ansızın meydana gelen bir olay için kullanılan " اذا " 'dan sonra vaki olan mübtedâ'nın haberini hazfederler. Ancak bu kelime şart edâtı kabul edilirse, bu durumda havf söz konusu değildir. Çünkü şart edâtı sadece fiil cümlesinde kullanılır. Ansızın manasına gelen " اذا " ise isim cümlesinde kullanılır.

Bazan da, ansızın manasına gelen " اذا " dan sonraki kelimeyi " Hâl " olmak üzere üstün hareke ile okudukları gibi, bazen de ötre olarak okurlar. Eğer bu " اذا " dan sonra, " فاذا هو هي " şeklinde iki zamir ard arda gelirse, bunun aslı, " فاذا هو مثلها " şeklindedir. Bu durumda " هو " mübtedâ, " مثل " haberidir. Sonra haber durumunda olan bu kelime hafz edilir ve kendisine muzafun ileyh olan muttasıl mecrûr zamir, münfasıl merfû zamir olan " هي " ye çevrilir.

Ard arda gelen bu iki zamiri, " فاذا هو اياها " şeklinde okuyanlar da vardır. Buna göre ifade, " فاذا هو يشبهها " şeklindedir. Bu durumda da " هو " mübtedâ, fiil cümlesi, cümle olarak haberidir. Sonra cümle hafz edilir. Fiile bitişik olan zamiri, münfasıl mansûb zamire çevirirler ve " فاذا هو اياها " şeklinde okurlar.

Bu meyanda beğenip de sevdiği bazı kimseleri öven mahiyette mısralar terennüm ettiği de göze çarpmaktadır. Mesela bunlardan, henüz üç yaşında iken talebesi Tâcuddîn es-Sübki (v. 771/1370) için yazdığı şu iki beyt ne kadar veciz ve ne kadar ileriye matûf bir sezginin eseridir :

73

الا ان تاج الدين تاج معارف و بدر هدي تجلي به ظلم الدهر

⁷¹ el-Makkari, Nefhu't-Tib, II, 540.

⁷² Tâcuddîn es-Sübki, Tabakâtü's-Şâfi 'Iyyetü'l-Kubrâ, IX, 296.

⁷³ a.g.e., IX, 287.

سليل امام قل في الناس مثله فضائله تروا علي الزهر والزهر

"İyi bilin ki, Tâcuddîn mârifet tâcidir. Hidâyet ışığıdır. Dünya karanlığı O'nunla aydınlanacaktır. O, bir lider olarak doğmuştur. İnsanlar arasında O'nun gibisi pek azdır. O'nun fazilet tomurcukları, çiçekler üzerinde açacak ve kokusu her tarafa yayılacaktır".

Ebû Hayyân tahsil hayatında olsun, talebe yetiştirmede olsun, son derece dikkatli ve titiz davranırdı. Bilgi edinmede ezber yanında, elde edilen bilginin yazılmasına da önem verirdi. Mesela talebesi İbn Merzûk'a (v. 781/1380) âdeti üzere bir gün şiir okumuş, İbn Merzûk'un okunan beytleri kaydetmediğini görünce, uyarma babında O'na Ebu'l-Hasen et-Ticânî'ye ait olan şu iki beyti hafızasından okumuştur :

74

ان الذي يروي ولكنه يحفظ ما يروي ولا يكتب
كصخرة تنبع امواجها تسقي الاراضي وهي لا تشرب

"Râvî, kendisine rivâyet edileni, hafızasına güvenerek sadece ezbere dayanıyor, onu yazmıyorsa, bu kimse tıpkı bir kaya gibidir; kendisine çarparak dalgalar hâlinde akan sular, araziyi sular, fakat kendisine bundan bir damla bile içmek nasip olmaz".

Her müellife nasib olmayacak tarzda Ebû Hayyân hem kendi devrinde ve hem de kendisinden sonraki dönemlerde edebî ve ilmi kişiliği ile her tarafa ün salmış ve büyük şahsiyetlerin beğenisini kazanmış ve çeşitli övgülerine mazhar olmuştur. Bir örnek kabildinden sadece üç şahsiyetin manzum övgülerine burada yer vermekle yetinmek istiyoruz :

a) Şerefuddîn İbnu'l-Vahid'in (v. 711/1311) Ebû Hayyân'ı övdüğü uzun kasidesinden şu iki beyti zikrediyoruz :

75

اليك ابا حيان اعلمت اينتي وملت الي حيث الركائب تلتقي
دعاني اليك الفضل فانقذت طائعا ولبيت احبوا بلفظي المصدق

"Ey Ebû Hayyân ! Develerimi sadece sana gelmek için hazırladım. Aynı maksatla kervanların bulunduğu yere doğru yola çıktım. Beni senin yoluna düşüren tek sebep, sahip olduğun fazilettir. Sana karşı olan duygularımın çağrısına uyuyor ve bunun samîmî bir

⁷⁴ el-Makkarî, Nefhu't-Tib, II, 536.

⁷⁵ a.g.e., II, 544.

edâ ile açıkça ilân ediyorum".

b) Necmuddîn Yahya el-İskenderî, Ebû Hayyân'ı övdüğü kasidesine şu mısralarla başlamıştır :

76

ضيف ألم بنا من أبرع الناس لا ناقض عهد أبيامى ولا ناسى
عار من الكبر والادناس ذو شرف لكنه من سراييل العلاكاسى

"Aramızda bir misafir vardır ki O, insanların en bilgini ve en faziletlisidir. O, ne verdiği sözü bozar, ne de vâdini unuttur. O, kibirden ve kirlî işlerden arınmış, şerefli biridir. Çok mütevâzi olmasına rağmen, şahsında topladığı iyi meziyetler O'na yücelik elbisesini giydirmiştir".

c) Mürîdüddîn Ömer b.el-Malatî Ebû Hayyân'ı övdüğü kasidesine şu beyti ile başlar :

77

يا شيخ اهل الادب الباهر من ناظم يلغى ومن نائر

"Ey yüksek edebiyât erbabının üstadı ! Şiir yazan olsun, nesir yazan olsun, herkesin erişmek istediği büyük adam".

Tefsirdeki Metodu

Bilindiği gibi sahabe devrinde Kur'an-ı Kerim, sahabenin Arap Dilindeki kabiliyet ve vukûfiyetleri nisbetinde tefsir edilir ve Kur'an-ı Kerim'in nüzûl sebeplerine göre yorumlanırdı. Kur'an'dan anlamadıkları hususları, Hz. Peygamber'e sorar ve O'ndan öğrenirlerdi. Tabiûn devrinde yapılan tefsirlerde, sahabeden rivâyet yoluyla pek çok sahabenin tefsir görüşünden istifade etmişlerdir.

Takdir edilmesi gereken bir husus şudur ki, gerek sahabe devrinde ve gerekse tabiûn döneminde edebî ve akli ilimler henüz ortaya çıkmamış, fikhî ve kelâmî mezhepler arasındaki ihtilaflar vucûde gelmemişti. Bu itibarla her iki devirde de müfessir ve tefsirler arasındaki ayrılıklar dar bir çerçevede kalmıştır. Tefsir konusunda sahabelerle tabiûn arasındaki ihtilaflar gerçekten çok azdı. Bu ihtilafların çoğu ahkâma dayalıydı.

Söz konusu devirlerde tefsirde takip edilen metod genellikle

76 a.g.e., II, 545.

77 a.g.e., II, 544.

rivâyete dayanıyordu. Sahabe, Hz. Peygamber'den ve birbirlerinden, tabiûn da sahabeden nakletmek suretiyle âyetlerin tefsiri cihetine gidilirdi. Bu iki dönemden sonra tefsir sahasında ikinci bir adım atıldı ki, o da, Hz. Peygamber'in hadislerini tedvin etme hareketiyle yanyana götürülmüştür. Bu devirde tefsir, hadisin âdeta bir bölümü gibi telakki edilirdi. İslâm uleması çeşitli yerlere seyahat ederek Hz. Peygamber'in hadislerini toplamaya başlamış ve bu arada Hz. Peygamber, sahabe ve tabiûn'un Kur'an tefsirleri de derlenmeye çalışılmıştır. Fakat bütün bu hareketler tefsir ilminin müstakil bir tarzda ele alındığının bir ifadesi sayılmamalıdır. Ayrıca, bütün tefsirlerden hemen hemen hiçbirinin zamanımıza kadar ulaşmaması da bu konuda verilecek hükmü de bağlayıcı olmaktadır.

Tefsir'in üçüncü ve en önemli merhalesi, herhalde onun hadisten ayrı olarak müstakil bir ilim şeklinde tettebbü edildiği devre rastlamaktadır. Bu devirde Kur'an-ı Kerim'in her âyeti, Kur'an'daki yer sırasına göre ele alınmış ve tefsir edilmiştir. Bu üçüncü merhalenin en önemli mümessilleri, İbn Mâce (v. 273/887), İbn Cerir et-Taberî (v. 310/923), Ebû Bekr b.el-Munzir en-Neysabûrî (v. 318/930) gibi şahsiyetlerdir⁷⁸.

Bu üçüncü merhalede tefsir hadisten ayrı olarak müstakil bir tarzda ele alınmışsa da bu tamamen tefsirin hadisten ve diğer ilimlerden kopması manasında anlaşılmalıdır. Bütün bu safhalar, tefsir ilmi hareketinin tedrici bir şekilde olgunlaşmasını ifade eder. Gayet tabii Kur'an-ı Kerim'i ilk olarak âyet âyet tefsir eden ve mushafların tertibine göre bunu tedvin eden kişiyi tesbit etmek oldukça güçtür⁷⁹.

Tefsirin bu üçüncü merhalesinden sonra, dördüncü bir merhaleden geçtiğini görmekteyiz ki, bu merhalede de rivâyet yolu ile yapılan tefsirin hududunu pek fazla geçmemektedir. Burada söz konusu edilmesi gereken şey, isnad'a yer verilmiş olmamasıdır. Bu sahadaki pek çok müellif, isnadla yetinerek kendilerinden önceki müfessirlerin sözlerini nakletmişlerdir⁸⁰.

Bütün bu merhalelerden sonra, Arap dilinin bilim dalları olan

⁷⁸ Dr.ez-Zehabi, et-Tefsir Ve'l-Müfessirûn, I, 140-141; ez-Zrikli, el-A'lâm, VI, 184.

⁷⁹ Dr. ez-Zehabi, et-Tefsir Ve'l-Müfessirûn, I, 142.

⁸⁰ a.g.e., I, 145.

yerilen mahzûf ve اشترى cümlesi de onun sıfatıdır. Takdiri, بنس شيئاً شىء اشترى به أنفسهم şeklinde. ان يكفروا cümlesi ise mahzûf olan yerilenden bedel olarak mahallen merfûdur. Ya da mahzûf mübtedanın haberi. Takdiri ان يكفروا ما kelimesi temyiz olmak üzere mahallen mansuptur, diyen görüşe, Kisâi de katılmıştır. بنس fiiline bitişen ما'nın dışında, mahzûf ve ismi mevsûl durumunda bulunan başka bir ما daha vardır ki, bu ما cümlede yerilendir. Takdiri, بنس شيئاً الذى اشترى به أنفسهم şeklinde. Mahzûf olan bu ما'dan sonraki cümle ise, sîla cümlesidir i'rapta mahalli yoktur. Yapılan bu i'raba göre ان يكفروا cümlesi, bedeldir. Aynı zamanda هو كفروهم şeklinde gizli mübteda'nın haberi olabilir. بنس fiiline bitişen ما kelimesinin mahallen mansup olduğunu kabul edenlerin görüşleri bundan ibarettir.

ما kelimesinden sonra gelen cümle ile ilgili olarak üç ayrı görüş vardır :

a) ما'dan sonra gelen cümle, temyiz olmak üzere ما'nın sıfatıdır ve mahallen mansuptur.

b) İsm-i mevsûl olarak mahzûf olan ما'nın sîla cümlesidir, i'rapta mahalli yoktur.

c) Yerilen ve mahzûf olan شىء kelimesinin sıfatıdır, mahallen merfûdur.

Devamı Var